

SZABÓ László

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLETTSÉGI KÜLÖNBSÉGEK TERÜLETI DIMENZIÓI BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara által készített megyei humánstratégiai kutatás háttéranyagaként a tanulmány Borsod-Abaúj-Zemplén megyének az ország gazdasági életében betöltött sajátos szerepével foglalkozik. Ennek keretében részletesebben elemzi a megye gazdaságának a rendszerváltás utáni időszakban bekövetkezett ellentmondásos fejlődését, és a megyei kistérségek közötti társadalmi-gazdasági különbségek kialakulásának okait és sajátosságait.

Magyarország Uniós csatlakozásának egyik hozadéka, hogy tagként az Unió támogatási politikájának kedvezményezettje lehet. Ez azonban csak akkor jelenthet Magyarország számára új forrásokat, ha a hazai támogatáspolitikát EU-konform módon alakul át, ha képes lesz az Unió regionális támogatásait befogadni. Ez irányban Magyarország már eddig is jelentős lépéseket tett.

Országgyűlési határozat alapján 1996-ban készültek el azok a kistérségi vizsgálatok, melyek előkészítették a területfejlesztésre szolgáló decentralizált pénzeszközök elosztásának olyan módszerét, amely megfelel az EU-ban érvényes regionális támogatási szabályoknak. Ennek alapján 76 kistérséget és 1879 települést nyilvánítottak kedvezményezettnek, s ebből folyóan támogatásra jogosultak. A múlt év tavaszán országgyűlési határozat született az Országos Területfejlesztési Konceptióról, mely szerint hét tervezési-statisztikai régiót alakítanak ki, az egyik az észak-magyarországi, amely Nógrád, Heves, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyéket öleli fel.

A borsod-megyei régió gazdasági szerkezet-átalakításához és válságkezeléséhez kapcsolódó, a PHARE Kísérleti Program Alap által támogatott kutatási projektum részeként a Miskolci Egyetem Alkalmazott Közgazdaságtani Tanszéke mintegy két éve kezdte el empirikus kutatásokkal feltérképezni a megye adottságait. A Vezetéstudomány 1997. szeptemberi számában a válság kezelését megalapozó humánstratégiai akcióterv kidolgozásához felhasznált tanulmányokat adtuk közre. Jelen számunkban a kutatómunka azon másik részéből közlünk néhány tanulmányt, amelyek a régió gazdasági-társadalmi változásának főbb jellemzőivel és hatásmechanizmusával foglalkoznak (arculatváltás és kultúra, fejlődési, leépülési ellentmondások, vállalkozások térszerkezete, migráció és munkaerő-megtartás). Tesszük ezt abban a reményben, hogy egy-egy gazdasági térség helyzetének részletesebb elemzése jó kiindulópont lehet az EU-konform támogatáspolitikát kialakításához.

A megye gazdasági fejlődésének főbb jellemzői és ellentmondásai

Borsod-Abaúj-Zemplén megye 1949-től úgy vált új közigazgatási egységgé, hogy az egymástól igen eltérő társadalmi-gazdasági feltételekkel és változatos természeti adottságokkal rendelkező régebbi önálló megyerészeket összevonták. Ennek eredményeképpen a megye gazdasági potenciál alapján az első, területileg és népesség szerint az ország második megyéjévé vált.

Az így kialakított Borsod-Abaúj-Zemplén megye társadalmi-gazdasági fejlődését, az országos munkamegosztásban betöltött szerepét döntő módon az határozta meg, hogy az erőltetett iparosítást alapvető célként megvalósítani akaró gazdaságpolitika, az 1970-es évek végéig, az ország nehézipari fejlesztésének kiemelt régiójaként kezelte.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye az 1980-as évekig az ország összes beruházásaiból éves átlagban tíz %-kal, az ipari beruházásaiból tizenöt %-kal részesedett, amelynek jelentős része ún. struktúraátalakító állami nagy- és célcsoportos beruházási formában valósult meg. Ennek következményeképpen a megye összes beruházásainak több mint hetven %-a az iparra, döntően a nehéziparra esett. Az egy főre jutó összes megyei beruházás a hatvanas, hetvenes években az országos átlagnál húsz-huszonöt %-kal, az ipari beruházásoknál hetven-nyolcvan %-kal volt magasabb, ettől nagyobb mértékben haladta meg a megyék átlagát, és méginkább az iparilag hátrányos helyzetű megyéket.

Az 1980-ig megvalósuló beruházások következtében azonban nem csökkentek a megye területegységei között meglévő öröklött fejlettségbeli különbségek, hanem újabb feszültségek kialakulásához járultak hozzá, hiszen a mintegy harminc év alatt az ipari és ehhez kapcsolódó kommunális beruházások túlnyomó része a megye területének az ötödrészét kitevő Sajó-völgyre koncentráldott.

A gyors iparosítási folyamatok következményeként 1980-ban az ország ipari foglalkoztatottjainak kilenc %-a, ipari állóalapjainak tizennégy %-a, a felhasznált villamos energia huszonhárom %-a, a legfontosabb kohászati és

vegyipari termékek kibocsátásának ötven-száz %-a a megyére esett.

Az előző évtized elejétől kezdődően, amikor az országos gazdasági stagnálás és szerkezeti átalakulás kényszere nyilvánvalóvá vált, a megye gazdasága, alapvetően a korszerűtlen iparszerkezet miatt egyre súlyosabb válságba került. A nehézipari ágazatokban, a kohászatban, bányászatban, vegyiparban a visszaesés még nagyobb lett volna, ha az állam különböző formákban (vesztésgéleírás, kedvezményes hitelnyújtás stb.) nem nyújtott volna támogatást a megye már akkor válságban küzdő nehézipari vállalatainak.

1. táblázat

Borsod-Abaúj-Zemplén megye ipari termelésének és termelékenysége alakulása 1990-1996 között

Az ipari termelés alakulása (előző év=100)								
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1989=100
BAZ megye	79,3	75,4	75,8	101,9	108,1	102,9	95,5	49,1
Magyarország	90,7	81,7	90,3	104,0	109,2	106,1	104,6	84,3
Az ipar termelékenysége alakulása (előző év=100)								
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1989=100
BAZ megye	84,1	87,1	91,7	117,5	117,1	107,1	103,2	87,2
Magyarország	95,7	96,5	95,3	114,9	114,9	110,9	108,6	139,9

Forrás: KSH országos és megyei adatok, saját számítás

Az 1. táblázatból láthatóan, a termelés visszaesése a rendszerváltás után tovább folytatódott, és mélypontját 1992-ben érte el, majd utána 1995-ig lassú megélénkülés kezdődött, de 1996-ban az országos tendenciával ellentétesen további csökkenés következett be. Mindezek következtében, a múlt évben az ipari termelés az 1989-es szintnek még a felét sem érte el, szemben az országos 84,3%-kal.

A termelékenység alakulása csak 1993-tól kezdve mutat a megelőző éveket meghaladó élénkülést, ennek ellenére még 1996-ban sem érte el az 1989-es szintet, és lemaradása az országos átlagtól az utolsó két évben tovább növekedett.

Az ipari termelés és termelékenység lemaradása különösen jelentős az ország gyorsan fejlődő megyéivel összevetve, hiszen az említett időszakban Győr-Sopron-Moson megyében a termelés 121%-ra, a termelékenység 118%-ra, Fejérben 138, ill. 173%-ra, míg Pest megyében 97, ill. 168%-ra emelkedett.

A két mutatónak az országostól eltérő alakulását a foglalkoztatottsági adatok is visszatükrözik, amit jól mutat, hogy BAZ megyében 1990-1996 között az ipari foglalkoztatottak száma 54%-ra, országosan csak 67%-ra csökkent, és sokkal kisebb mértékben, csak 71-76%-kal esett vissza a gyorsan fejlődő dunántúli megyékben mint Fejér, Győr-Sopron-Moson és Komárom-Esztergom.

Az aktív keresőkön belül az ipari foglalkoztatottak aránya a megyében 1990-1996 között 36,3%-ról 29,6%-ra, míg országosan 28,6%-ról csak 26,5%-ra esett vissza. Az említett időszakban a megyei népességben belül az aktív keresők aránya 41,7%-ról 35,4%-ra csökkent, míg országosan csak 43,3%-ról 39,7%-ra mérséklődött, ugyanakkor a szerencsésebb dunántúli megyékben az aktív lakosság aránya 1996-ban is elérte a 42-43%-ot.

Az ipari folyamatokban és foglalkoztatásban végbe ment változások magyarázatot adnak arra a sajátos jelenségre, hogy míg 1990-ben az iparilag „fejlettnek” tűnő Borsod megyében az ezer főre jutó ipari foglalkoztatottak száma az országban a legmagasabb, 153 volt, addig 1996-ban csak 86, ami jelentősen elmarad a nyugati és északi dunántúli megyékeitől, különösen Fejér 112-es és Vas 119-es értékeitől.

Az ipari termelés csökkenése ellenére a megye életében azonban továbbra is ez maradt a meghatározó ágazat, hiszen 1995-ben még mindig a megyei bruttó hozzáadott érték 38%-át állította elő, az országos átlag 26%-kal szemben, és az elmaradott mezőgazdaság- és erdőgazdálkodással kiegészítve továbbra is 7,3%-ot ért el az országos 7,1%-kal szemben.

A megye gazdaságának lemaradását mutatja az országos tendenciáktól, hogy a szolgáltatási, infrastrukturális ágazatok részaránya az országos 61%-kal szemben jelenleg is mindössze 50%-os, és az ezen belüli ágazatoknak, különösen az oktatásnak, egészségügynek, szociális szolgáltatásoknak, pénzügyeknek továbbra is kicsi a súlyuk.

A 2. táblázatból látható, hogy a megye az országos és megyei átlagtól 1995-ben az egyes ágazatokban jelentős mértékben tér el, és szintén nagyok a különbségek egy fejlettebb és egy alacsonyabb fejlettségű megyéhez viszonyítva. Borsod-Abaúj-Zemplén megyének több évtizedes, de különösen az utóbbi évtized gazdasági fejlődéséből fakadó ellentmondásai mutatkoznak meg abban, hogy a termelési tényezők – tőke, munkaerő, természeti erőforrások – pazarló felhasználása, a termelési szerkezet máig tartó megmerevedésével együtt az alapvető oka

2. táblázat

A bruttó hozzáadott érték alakulása egy főre a főbb gazdasági ágak alapján,
az országos és megyei átlaghoz viszonyítva Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron
és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1995-ben, százalékban

„A” országos átlag=100, „B” megyei átlag=100						
	Borsod-Abaúj-Zemplén megye		Győr-Moson-Sopron megye		Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	
	A	B	A	B	A	B
Mezőgazdaság	65	76	113	135	90	108
Ipar összesen	110	117	127	134	52	55
Feldolgozóipar	108	115	136	144	53	56
Szolgáltatás	62	87	91	126	61	85
– kereskedelem	53	73	86	119	64	88
– szállítás, távközlés	75	98	113	145	76	98
– pénzügy	39	78	64	126	42	84
– oktatás	87	97	97	107	91	100
– egészségügy	74	89	111	134	73	87
Összesen	75	93	108	130	63	76

Forrás: KSH 1997. alapján számított adatok

annak, hogy a megye gazdasági színvonala egyre inkább elmarad az országos átlagtól. A táblázat szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megye 1995-ben az országos szintnek csak 75 %-át érte el, de frissebb adatok alapján 1996-ban már csak az országos szint 70%-át, és a megyék átlagának 88%-át. A megye a régiók rangsorában a 18. helyre került, s ezzel Budapest fejlettségének csak 38 %-át, s Győr-Sopron-Moson megyének is mindössze 64 %-át érte el. A lehetséges EU-csatlakozással kapcsolatosan pedig érdemes megjegyezni, hogy vásárlóerő-paritáson a megye egy főre számított 4100 ECU GDP-je az EU átlagának csak 26 %-át teszi ki.

Az adatokból látható, hogy a megye az egy főre jutó hozzáadott értéket tekintve, az országos színvonalat az ipari termelés csökkenése ellenére továbbra is csak ebben az ágazatban haladja meg. A termelésnek mintegy a felére történő visszaesése ellenére azonban a kilencvenes években az ipar termelési szerkezete alapvetően nem változott meg.

Kedvezőtlen tendenciának kell tartanunk, hogy a gépipar termelésének részaránya – bár az ágazat besorolása módosult – továbbra is alacsony, mindössze 3,3 %, és jelenleg a textil-, bőr-, fa-, papír-, nyomdaipar együttes súlya is alig haladja meg a két százalékot. Érdemes megjegyeznünk, hogy országosan a gépipar részaránya az ipari termelésen belül 1996-ban elérte a 23

%-ot, Fejér és Győr-Sopron-Moson megyében a 38 %-ot. (3. táblázat)

A feldolgozóipar értékesítéséből a kilencvenes évek közepére az export aránya fokozatosan növekedett, mégpedig hat év alatt 22%-ról 37%-ra, aminek döntő része nyugati piacokra került.

Az export szerkezete azonban továbbra is egyoldalú, és lényegében a termelési szerkezetet tükrözi vissza, amit jól mutat, hogy 1996-ban a vegyipar az ipari export 68%-át, a kohászat 11%-át éri el, ami azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a megye ipara és részben gazdasága túlzott mértékben függ néhány piacérzékeny tőzsdei termék exportjának alakulásától. Az előbbieken említett, kedvező telephelyválasztási feltételekkel rendelkező gépipar a megye ipari exportjának 4,6%-át, az ország gépipari kivitelének mindössze 0,6%-át éri el, de marginális maradt a textil-, ruházat, bőr-, fa-, papírpipar kiviteli részesedése is. Az összehasonlítás kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az ország összes exportjának 1996-ban a gépek és berendezések a 43%-át tették ki, és Fejér, illetve Győr-Sopron-Moson megye gépipari exportja a Borsod megyeinek harminc-, illetve hússzorosát érte el.

A megyei beruházásoknak a nyolcvanas években elkezdődött csökkenése a kilencvenes évek elején tovább folytatódott, 1992-től jelentősen hullámozott, ennek ellenére a megye beruházásainak volumenindexe 1996-ban az 1989-es szinthez képest 88,4%-ot ért el, és alig maradt el az országos 89,3%-os értéktől.

3. táblázat

Borsod-Abaúj-Zemplén megye ipari termelési szerkezetének alakulása
1988-1996 között százalékban

	1988	1990	1993	1994	1995	1996
Bányászat	4,0	2,5	3,2	4,3	4,0	4,1
Villamos-energia	7,8	17,1	16,1	15,1	13,1	15,7
Feldolgozóipar	88,2	80,4	80,7	80,6	82,9	80,3
Élelmiszeripar	10,1	10,4	16,9	15,9	13,5	14,3
Könnyűipar	1,9	2,0	-	-	-	-
Textil-, ruha-, bőripar	-	-	1,4	1,5	1,7	1,8
Fa-, papír-, nyomdaipar	-	-	0,6	0,5	0,5	0,6
Vegyipar	39,8	32,8	35,7	36,8	45,4	40,6
Kohászat	26,1	27,2	12,4	14,3	16,3	14,9
Gépipar	7,2	5,5	2,3	2,0	2,0	3,3
Ipar összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH megyei és országos adatok alapján saját számítás

Az adatokból az tűnik ki, hogy a megye gazdaságának, iparának a kilencvenes években bekövetkezett visszaesésére és az egy főre eső GDP alacsony színvonalára, a beruházások összvolumenének alakulása, ha az országos átlagtól valamelyest el is maradt, nem ad elégséges magyarázatot.

A 4. táblázat adatai részben választ adnak erre a dilemmára, hiszen látható, hogy a beruházások szerkezetének alakulása is a megye gazdasági struktúrájának megmerevedését mutatja. Ez nem azt jelenti, hogy beruházási eszközöket nem lehetne hatékonyabban felhasználni, de azt mindenképpen, hogy a kilencvenes években az erre a célra felhasználható eszközök aránya alig vagy nem a legkedvezőbb irányban változott meg.

**A gazdasági szervezetek és költségvetési intézmények
beruházásainak ágazati megoszlása**

	1980	1990	1993	1994	1995	1996
Mezőgazdaság	9,8	7,7	2,7	4,3	2,4	4,1
Ipar összesen	52,0	54,7	56,7	52,6	57,1	59,5
Feldolgozóipar	44,1	42,5	38,3	34,4	39,1	47,1
Élelmiszeripar	3,1	3,8	9,2	7,2	7,2	3,2
Vegyipar	13,5	25,3	19,8	16,7	23,8	30,3
Kohászat	21,7	8,2	5,9	8,3	2,9	4,2
Gépipar	1,7	1,8	1,1	0,9	2,0	1,5
Kereskedelem	4,5	7,2	4,2	3,6	2,4	5,2
Szállítás, hírközlés	8,7	10,7	17,1	20,3	18,7	11,6
Pénzügy	-	-	1,4	1,7	1,6	0,9
Oktatás	-	-	3,8	3,4	2,2	1,5
Kommunális	16,7	10,3	8,9	7,8	7,0	5,4
Egészségügy	1,1	3,2	2,3	4,2	3,6	3,1
Lakás	9,9	0,7	0,4	0,5	0,6	0,2
Infrastruktúra összesen	35,3	37,1	38,9	41,1	39,1	36,3
Összes beruházás	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH megyei és országos statisztikai adatok alapján, saját számítások

Az adatokból kitűnik, hogy a termelősféra és az ipar aránya továbbra is meghatározó, sőt növekszik az infrastrukturális ágazatokkal szemben, ami nemcsak az országos, hanem a nemzetközi tendenciákkal is ellentétes. Az iparon belül továbbra is alacsony a magasabb hozzáadott értéket adó ágazatok (gép, textil, ruházat stb.) aránya, míg a kohászat és a vegyipar együttes részesedése a kilencvenes évtizedben egyáltalán nem csökkent. Ha az egy főre jutó adatokat az országos átlaggal összevetjük, az így kapott kép még ellentmondásosabb. Mint utaltunk rá, az összes beruházás az országos átlaghoz képest 1996-ban valamelyest kisebb, ugyanakkor az egy főre jutó feldolgozóipari beruházások a kilencvenes években mindig meghaladták az országos átlagot, és nagysága 1996-ban 136%-ot ért el.

Az infrastrukturális ágazatok beruházásaira az országosnak kevesebb mint hatvan %-a jut, ezen belül az oktatásra ötven-hatvan %, míg az egyik legperspektivikusabb területre, a pénzügyi szolgáltatásokra mindössze huszonkét-huszonhárom %.

4. táblázat A megyei ipar jelenlegi helyzetének reális megítéléséhez azonban mindeképpen figyelembe kell venni, hogy az állami tulajdonos 1990-től mindkét kormány alatt, a megelőző időszakhoz hasonlóan a kohászat két nagy telephelyének, a diósgyőrinek és az ózdinak a költséges, alacsony hatékonyságú életbentartását és támogatását választotta, a radikális, gyors, tulajdonosi és vállalati átalakítás helyett. Ennek „eredményeképpen” a termelés és a foglalkoztatottság radikálisan csökkent, szerkezete azonban alig változott, ugyanakkor az állam az elmúlt nyolc év alatt különböző címenek és formákban (sikertelen privatizáció, korszerűsítési, veszteségpótló, kiegészítő hitel, foglalkoztatási támogatás) erre az ágazatra a megyében mintegy 45 milliárd forintot költött el, amit ha racionálisan felhasználnak, sokkal jelentősebb fejlesztési célok megvalósítása vált volna lehetségessé.

A beruházások struktúráján az adatok szerint a megyében 1995 végéig az országos beruházások 2,7%-át kitevő működőtőke megjelenése sem változtatott érdemben, és ugyanezt lehet elmondani az 1996-ban és 1997-ben ide érkező új működőtőke beruházásokról is, melyek az országosnak mindössze 1-1,2%-át érték el. A ténylegesen beruházott külföldi tőke azonban ettől jelentősen különbözik a profit újraberuházása és hitelfelvételek miatt.

A megyén belül a kilencvenes évek elejétől a külföldi működőtőke az egyes iparágakban folyamatosan növelte a beruházást és 1994-ben az összes ipari beruházások 42%-át, ezen belül 23,8%-ot teljesen vagy többségi tulajdonban levő vállalatok valósítottak meg. Ezek az arányok 1996-ban már elérték a 74 és 56 százalékot, azaz az ipar egészében a külföldi beruházások 1996-ra többségbe kerültek. Az utóbbi években jelentősen nőtt és dominánssá vált a hírközlésbe beruházott külföldi tőke, de a kereskedelmi célú beruházásoknak is 1996-ban mintegy kétharmadát külföldi eszközökből valósították meg.

A külföldi működőtőke beruházások azonban eddig érzékelhetően nem változtattak a megye kedvezőtlennek mondható gazdasági szerkezetén, foglalkoztatási struktúráján, és ezt a tendenciát erősítették meg a vegyipari

portfólió beruházások is, azaz a külföldi működőtőke elsősorban a megye eddigi hagyományos ágazataiba és nagyvállalataiba ruházott be.

Mindez azt is jelenti, hogy a hazai vállalkozások mellett a jövőben megfelelő ösztönzési módszerekkel azoknak a külföldi partnereknek kell vonzó telephelyválasztási feltételeket kínálni (adó-, hitel-, foglalkoztatási, infrastrukturális kedvezmények), amelyek a tőke-, energia és környezetigényes ágazatok helyett a termelés diverzifikációját elősegítő, a meglévő adottságokhoz és a jövő piaci igényeihez rugalmasan alkalmazkodó, humántőke és kutatásigényes ágazatokban kívánnak beruházni.

A megye infrastrukturális fejlődésének ellentmondásai

Az ötvenes évektől az 1980-as évekig a megyében megvalósult infrastrukturális beruházások szerkezetét és területi megoszlását alapvetően az iparfejlesztés igényei határozzák meg. Bár az infrastrukturális beruházások aránya az ipari beruházások túlsúlya miatt alacsony volt, de ezen belül az ún. nem anyagi beruházásokból, amelyeknek döntő hányada a kommunális beruházásokra esett, a megye kedvezményezett helyzetben volt. A megye kommunális beruházásainak egy lakosra jutó nagysága a hetvenes évtizedben másfélszeresen haladta meg a vidéki átlagot, és ennek több mint kétharmadát lakásberuházásokra használták fel.

Ugyanakkor az egészségügyi, szociális és kulturális területek fejlesztésére – arányait és abszolút nagyságát tekintve is – keveset fordítottak.

A kommunális beruházások területi megoszlása Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belül 1980-ig területileg még a termelő beruházásokhoz viszonyítva is koncentráltabb volt, mert a városokra, ezen belül döntően az iparosításra kijelölt centrumokra, az ún. szocialista városokra jutott az ilyen célú fejlesztések 88%-a, és ezen belül egyedül a megyeszékhelyre 63%-a.

Az ún. tanácsi fejlesztési alapok egy lakosra jutó nagyságát tekintve a hetvenes évtizedben a megyék között Borsod-Abaúj-Zemplén megye a második helyen állt, ennek a városokra jutó része 83% volt, de az állami fejlesztési hozzájárulásokból részarányuk elérte a 98%-ot, míg a megye akkori lakosságának 55%-át reprezentáló községekre mindössze két százalék jutott.

A hetvenes években az állami lakásépítésnek kilencven %-a a megye városaiban, és ennek több mint kétharmada a megyeszékhelyen valósult meg. A korszakra jellemző adalék, ami a megyén belüli területi és

települési egyenlőtlenségeket mutatja, hogy az állami lakásépítésre és az ehhez kapcsolódó beruházásokra a megye községeinek 450 ezer lakosa ebben az évtizedben összesen annyit kapott mint a 17 ezer lakosú Leninváros (Tiszaújváros).

A megye iparosításához kapcsolódó erőltetett urbanizáció, és a kommunális beruházásoknak ez a megyén belüli egyenlőtlen települési és területi eloszlása, valamint az államilag finanszírozott drága lakásépítési technológia együttesen azt „eredményezték”, hogy 1970-1980 között a megyében egy fő városi népességnövekedésre 486 ezer tanácsi fejlesztési alap kellett. Ebből 305 ezer forintot tett ki az állami hozzájárulás, ami az országban a második legmagasabb összeg volt.

A gazdasági-társadalmi szempontból elmaradott térségek főbb jellemzői Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Az ország öröklött és az erőltetett iparosítás által okozott területi egyenlőtlenségeinek a hetvenes években történő nyilvánosságra kerülését paradox módon az infrastrukturális fejlesztésekre fordítható beruházási eszközök növekedése váltotta ki. Az 1971-es területfejlesztési koncepció szerint a településeket funkciójuk alapján tíz fokozatba sorolták. Minél alacsonyabb fokozatba soroltak pedig egy települést, fajlagosan egy lakosra számítva annál kevesebb központi forrást kapott, s az ilyen célú fejlesztési eszközök elosztásának jelentős részét egyúttal a megyékre ruházták. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is jelentős feszültségek alakultak ki, mivel itt volt a legtöbb tíz osztályba sorolt ún. funkció nélküli település, amelyek a fejlesztési erőforrások veszteseivé váltak. A hetvenes évek végére az ország politikai és gazdasági vezetése számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az ország egyes részein olyan többszörösen hátrányos helyzetű településegységek alakultak ki, melyek az addig működő, többszörös, újraelosztó, preferáló és diszpreferáló rendszerben önerejükkel képtelenek a felzárkózásra. Átfogó terv azonban az elmaradott térségek lehatárolására és felzárkóztatására csak 1985-ben készült. A tervszerint 573 települést soroltak ide, melyek hét megye területén oszlottak meg. A legtöbb települést, 149-et a megyén belül négy kistérségben, az Aggteleki Karsztvidéken, a Cserehát és Hernád völgyben, Zemplén és Hegyköz-térségben, valamint a Bodroghelyi keleti részében jelölték ki, de a rendszerváltásig ezeken a területeken érdemi fejlesztés nem történt. A kilencvenes évek elején a megyében az országosnál is nagyobb

mértékű gazdasági visszaesés miatt újabb területek és települések kerültek az átlagosnál kedvezőtlenebb helyzetbe.

A kormány 1992-ben elfogadott rendeletének alapján a megyében is újabb települések kerültek a hátrányos helyzetűek közé és 1993-ban számuk már 239-re nőtt, míg az országosnál 1,5-szer magasabb munkanélküliségi mutatóval bíró településekkel együtt összesen 267 település tartozott közéjük. Közülük halmozottan hátrányosnak, azaz gazdasági-társadalmi szempontból elmaradottnak és magas munkanélküliséggel rendelkezőnek 222 település minősült, ahol 1993-ban 377 ezer ember, a megye lakosságának mintegy a fele élt. Az elmaradott térségek és települések kiválasztásának a kritériumai később változtak, de 1996-ban is csak hattal volt több mint 1993-ban, azaz 273, és itt élt a megye lakosságának 56%-a.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek típusai

1994-ben a KSH és a KTM kidolgozta a megyéken belüli kistérségek lehatárolásának módszertanát, hogy a megyéknél kisebb térségeket azonos mutatószámok alapján, megalapozottan lehessen összehasonlítani. Az országosan kialakított 138 kistérségből a megyében tizenegy kistérségi területet határoltak le: a miskolci, edelényi, encsi, kazincbarcikai, mezőkövesdi, ózd-putnoki, sárospataki, sátorlajúhelyi, szerencs-tokajit, szikszói és a tiszaujvárosi-mezőcsáti. Ezeket a kistérségeket alapvetően a régebbi városi, illetve járási vonzáskörzetek alapján jelölték ki, tehát a különböző okokból hátrányos helyzetű területi lehatárolás ezekkel a kistérségi körzethatárokkal nem esik egybe. Természetesen egy-egy körzet helyzete attól is függ, hogy területének, lakosságának milyen hányada tartozik a hátrányos helyzetű területekhez.

Az így kialakított kistérségeket tizenöt mutató alapján csoportosították, attól függően, hogy az adott kistérségre a vállalkozói vagy az ipari kapacitás faktorai a meghatározóak. A vállalkozói és ipari kapacitás faktorainak összevonása alapján négy csoportot képeztek, és kedvezőbb helyzetbe azok a térségek kerültek, ahol a meglévő ipari kapacitás találkozott a piacgazdaságba való átmenet vállalkozói képességével.

A vállalkozói, ipari térségek csoportjába azok kerültek, ahol a kilencvenes évek elején az eszközigenyes ipari nagyvállalatok meghatározó ereje viszonylag jó vállalkozási potenciállal párosult. Ebbe a csoportba az országban meglévő 36-ból mindössze egy miskolci került

be a megyéből, igaz ugyanakkor, hogy itt élt a megye lakosságának 38%-a. Döntően a vállalkozási készség hiányát mutatja, hogy a vállalkozói, nem ipari csoportba, ahová az ország intenzívebb mezőgazdaságával és szolgáltatásával rendelkező területei tartoztak, a megyéből egyetlen térség sem került be.

A nem vállalkozói, ipari jellegű térségek csoportjába azok tartoztak, melyekben a kilencvenes évek elején az ipari nagyvállalatoknak és a foglalkoztatottakon belül az ipari foglalkoztatottnak a súlya meghatározó volt. Ebbe a csoportba alapvetően az ipari jelleg miatt eltérő adottságú és fejlettségű térségek kerültek be a megyéből: az ózd-putnoki, a kazincbarcikai, a tiszaujvárosi és a sátorlajúhelyi térség.

A legkedvezőtlenebb helyzetbe a sem vállalkozói, sem ipari potenciállal nem rendelkező térségek kerültek, mert ezekben az ipari nagyvállalatok hiánya alacsony vállalkozói készséggel párosult. A csoportba a megye legfejletlenebb hat térsége, a mezőkövesdi, encsi, edelényi, szikszói, szerencsi, sárospataki került. Jellemző a megyén belüli vállalkozások alacsony arányára, hogy az ország nem vállalkozói, ipari térségi lakosságának 18%-a, a nem vállalkozói, nem ipari térségeknek pedig 12%-a a megyére esett.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségek mint a területfejlesztés kedvezményezett területei

Országgyűlési határozat alapján 1996-ban készültek el azok a kistérségi vizsgálatok – a régebbi eredményeket és kritériumokat figyelembe véve – melyek előkészítették a területfejlesztésre szolgáló decentralizált pénzeszközök elosztásának olyan módszerét, melyek megfelelnek az EU-ban érvényes regionális támogatási szabályoknak. Ennek alapján 76 kistérséget és 1879 települést nyilvánítottak kedvezményezettnek, melyből 380 a térségeken kívül fekszik, ahol az ország lakosságának 33,8%-a élt, és amelyeket az így kialakított kritériumok alapján támogatásra jogosultnak minősítettek.

Az országnak az összes kedvezményezett térségét 28 mutató alapján elmaradott térségnek minősítették, ezen belül még 37 tartós munkanélküliséggel sújtott térség, két ipari szerkezetátalakítási és 42 mezőgazdasági vidék fejlesztési térséget jelöltek ki, azaz egy-egy térségben többféle hátrányos helyzet is előfordult.

Mint az 5. táblázatból látható, a megyében lévő tizenegy kistérségből valamilyen kedvezőtlen adottság miatt kilenc tartozik a kedvezményezett közé, amelyből mindegyik egyúttal elmaradottnak is minősül a kedvezőtlen

**A kedvezményezésre jogosult térségek száma
és lakosságának aránya az ország támogatott térségeinek
és a megye lakónépességének %-ában Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1996-ban**

	Elmaradott térség	Ipari válság térség	Rurális térség	Tartósan magas munkanélküliség	Kedvezményezett összesen
A térségek száma	9	2	6	8	9
Lakosságszám	418 386	77 110	228 225	371 440	418 386
A megye lakosságának százalékában	56,3	10,6	30,7	50,0	56,3
Az ország kedvezményezett lakosságának százalékában	13,5	67,0	13,7	25,8	13,5

Forrás: Megyei és országos KSH adatok alapján saját számítás

demográfiai, foglalkoztatási, gazdasági, infrastrukturális és egyéb speciális mutatók alapján.

Ugyanezen térségek közül kerülnek ki azok, amelyek valamilyen más szempont miatt váltak kedvezményezetté. Ipari válságtérségnek csak az ózd-putnoki bizonyult, ahol az ipari foglalkoztatottak ezer lakosra jutó száma 1990-1996 között több mint a felére csökkent, ennek ellenére még mindig meghaladja az országos átlagot. A megye rurális térségei az iparral nem rendelkező zempléni, abaúji részben, az országhatár mentén fekvő területein találhatók, ugyanakkor a mezőkövesdit kivéve minden elmaradott térség az országosnál magasabb, tartós munkanélküliséggel, magas szociális támogatással és alacsony foglalkoztatottsággal küzd.

Az adatok szerint a megye lakosságának 56,3%-a az elmaradott térségekben élt, míg az országos átlag csak 33,8%-a. Sajnálatosan magas, mintegy negyede a megye tartós munkanélküliséggel sújtott népessége az országosnak, és egyedül az ózd-putnoki térségben él az ország ipari szerkezetátalakítását elszenvedő térségek lakosságának kétharmada.

A megye lakosságának kedvezőtlen gazdasági, foglalkoztatási, jövedelmi helyzetét mutatják a lakossági adóstatistikák is. A témával foglalkozó szerzők szerint Magyarországon magas korreláció $r=0,83$ mutatható ki az adóköteles jövedelmek és a különféle más forrásból származó jövedelmek között. A megyén belül részben az eltitkolt vállalkozási, mezőgazdasági és szürke-, valamint a feketegazdaság jövedelmei kerülnek el a regisztrálást, de föltehetően a megye más mutatóit ismerve ezek a számba

nem vett jövedelmek inkább kisebbek, mint nagyobbak az országos átlagnál.

Az egy lakosra jutó megyei jövedelem már a nyolcvanas években is elmaradt az országos átlagtól, de az 1988-as foglalkoztatási helyzet sokkal kedvezőbben alakult, így az adózók száma a népességen belül 45% volt, ami alig maradt el az országos 46% mögött. A kilencvenes években a lakossági aktivitás csökkenésével párhuzamosan csökkent az adózók aránya, és nőtt a különbség az országos átlag és a fejlettebb megyék átlagai között. Ezt jól érzékelteti, hogy 1995-ben a megyei adózók aránya 35,4% volt. Az országos érték 40,8%, a budapesti 44,7%, a Győr-Moson-Sopron megyei pedig ugyanakkor 45,5% volt a népességen belül.

A térségek és települések lakosságának jövedelmi viszonyait az adózók részarányának a népességen belüli változásán kívül az egy főre jutó személyi jövedelemadó alapját képező jövedelem mutatója legjobban.

A 6. táblázat szerint 1994-1996 között a megye átlaga az országoshoz viszonyítva érzékelhetően csökkent. Romlottak az átlagok a fejlett dunántúli megyékhez képest is, de a legnagyobb mértékű változás két év alatt (49%-ról 38%-ra) a fővárossal szemben következett be.

Az egyes térségek közötti jövedelmi különbségek a megyén belül két év alatt is tovább növekedtek, és mint látható, a többoldalúan elmaradott térségek relatív helyzete, különösen az encsi, edelényi, ózd-putnoki, szikszói, szerencs-tokaji-é tovább romlott. A többi térséghez képest kedvező helyzetben csak három térség található, a miskolci, a tiszaujvárosi és a kazincbarcikai, de ha nem a

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kistérségek személyi jövedelemadó-alapját képező jövedelemarányok 1994-ben és 1996-ban az országos és a megyei átlag százalékában

Térség	1994		1996	
	országos átlag	megyei átlag	országos átlag	megyei átlag
Miskolci	99	124	89	121
Edelényi	58	73	49	68
Encsi	54	69	46	62
Kazincbarcikai	86	109	79	108
Mezőkövesdi	71	90	66	90
Ózd-putnoki	69	87	58	79
Sárospataki	66	83	59	80
Sátoraljaújhelyi	68	86	64	88
Szerencs-tokaji	63	80	54	74
Szikszói	58	75	53	73
Tiszaújvárosi	79	100	73	100

Forrás: KSH és Magyar Közlöny adatai, saját számítás, előzetes adat

térségeket, hanem az egyes településeket hasonlítjuk össze, a különbségek a térségi szintnél sokkal kiugróbbak. A megyei nagy- és kistelepülések között nagyságrendi különbségek is kialakultak, de jellemző, hogy a megye városi települése között is többszörös különbségek találhatók. Ezt támasztják alá az 1996-os adatok is, mely szerint az egy főre jutó személyi jövedelemadó-alap Edelényben, Encsen, Mezőcsát, Ózdon, Szikszón a miskolcinak csak 55–60%-a, míg a tiszaujvárosinak csak 33–35%-a volt.

A rendszerváltás után, az önkormányzatok kialakulásával együtt a települések igazgatási, finanszírozási önállósága is megnőtt, a BM-hez tartozó területi igazgatási szervektől, parlamenti felhatalmazás alapján – a helyben maradó SZJA arányának csökkenése mellett –, különböző címenek (egészségi, szociális, oktatási stb.) jelentős kiegészítéseket kaptak. Az önkormányzatoknak 1990–1996 között odaítélt cél- és címzett támogatások – melynek összege 212 Mrd. forint volt – egy főre jutó nagyságában az elismert gazdasági fejlettségi különbségek alig játszottak lényeges szerepet.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye mindkét támogatásból egy főre az országos átlagnak megfelelő tizenkét ezer,

6. táblázat

illetve 8300 forintot kapott, de pl. Győr-Moson-Sopron megye csak céltámogatásra 24 700 forintot, az átlag kétszeresét nyerte el, míg Fejér megye csak nyolc ezret, ugyanakkor az elmaradott Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének az átlag másfélszerese, Nógrádnak több, mint kétszerese jutott.

A KTM által 1990–1996 között a Területfejlesztési Alapon keresztül finanszírozott támogatásnál, mely ugyan az előbbinek csak 12,7%-át, 27 milliárd forintot tett ki, az országon belül alapvetően az egyes megyei válságtérségek ellentmondásainak az enyhítésére fordítottak. A Területfejlesztési Alap eszközeinek 1990–1994 között 27%-át, mintegy 4,6 milliárd forintot a megyében használtak fel, aminek harminc %-át munkahelyteremtésre, a többit infrastruktúra fejlesztésre fordítottak. A következő két évben 1995–1996-ban az országos területfejlesztési támo-

gatásnak már több mint 44,7%-a jutott a megyére. A szakértők egy része, elismerve a megyében található feszültségeket úgy ítélte meg, hogy más kedvezőtlen adottságú megyékhez képest túlzottan nagy volt a részesedése. Az ilyen osztogató, feszültségenyhítő területfejlesztési politika csak az akut válságokat kísérli meg enyhíteni, és nem törekszik a hosszabb távú térségi hatékonyság javítására, amit a korszerűbb, az EU által is gyakorolt fejlesztéspolitika az addicionalitás elvének következetesebb érvényesítésével kíván elősegíteni.

A viták és tapasztalatok alapján kialakult új fejlesztéspolitikai koncepció szerint, mely megkísérelte realisabban lehatárolni a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott területeket, először 1997-ben osztották el a megyék között a térségfejlesztési eszközöket.

A megyében a kilencvenes évek első felének továbbra is kedvezőtlen gazdasági folyamatait és területfejlesztési tapasztalatait értékelve alakult meg 1996-ban a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Területfejlesztési Tanács. Az új szervezetnek az az alapvető törekvése, hogy a különböző forrásokból származó eszközöket (Területfejlesztési támogatás, Gazdaságfejlesztési Alapból átvett feladatok, Agrártámogatás, Szociális válságkezelési

támogatás, Környezetvédelmi Alap, Vízügyi Alap, Foglalkoztatási Alap és Területi kiegyenlítő támogatás) egyetlen alapba fogja össze, és ebből valósítja meg Borsod-Abaúj-Zemplén megye integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési programját. A program, nevének megfelelően területileg és ágazatilag összetartó, összekapcsolódó célokat fogalmaz meg, amiben szerepel a gazdasági struktúra, ipar, mezőgazdaság, szolgáltatás és foglalkoztatás átalakítása, az üzleti szektor erősítése, külső tőke bevonása, a megye külső kapcsolatainak fejlesztése, a sikeres innováció elősegítése, a folyamatos képzés-átképzés támogatása, az infrastruktúra fejlesztése, valamint a korszerű környezetvédelem feltételeinek megteremtése.

A program megvalósításához felhasználható kedvezményes pénzeszközöket pályázaton való részvétel alapján lehet megfelelő beruházási célokra felhasználni, és a tapasztalatok szerint a megvalósuló beruházások háromszor nagyobbak mint az elnyerhető pénzeszközök.

A mintegy másfél éve beindult új megyei területfejlesztési politika, mely a kistérségek differenciált támogatását is felvállalta, még nem ért el olyan kézzelfogható sikereket, ami alapján kijelenthető lenne, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye megindult volna a gyorsabb, területileg kiegyenlítettebb felzárkózás felé vezető úton.

Felhasznált irodalom

- Faluvégi Albert –Komjáty Józsefné:* Kistérségi vonzásokörzetek. KSH, 1995
- Faluvégi Albert:* Térségi vizsgálatok a területrendezés decentralizált rendszerében. KSH, 1997
- Faluvégi Albert:* A területfejlesztés támogatási rendszerének statisztikai megalapozása. Területi Statisztika, Bemutatószám, 1997
- Horváth Gyula:* A magyar regionális politika és az európai kihívások. Vezetéstudomány, 1996, 1.
- Ludvig Zsuzsa:* Borsod megye gazdasági helyzete. 1994. VKI.
- Ruttkai Éva:* Területi és települési jövedelemkülönbségek a lakossági jövedelmekben. Pénzügyi Szemle, 1997.9.
- Országos Statisztikai Évkönyv, 1990-1997. KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 1990-1997. KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Statisztikai Évkönyv, 1989-1997. KSH. Kistérségek B-A-Z megyében. KSH, 1997
- Humán stratégia és emberi erőforrás fejlesztése. PHARE-kutatás, ME Alkalmazott Közgazdaságtani Tanszék (kézirat)

Az ingatlanügynök föltette a házunkat az Internetre, s íme azok volnának a vásárlók.

